

ZAPISI

Janez Gradišnik

Shod na gori Oljki

Leta 1931 sem končal meščansko šolo v Slovenjgradcu in se vpisal na učiteljsko v Mariboru. Šolanje je tedaj tam trajalo pet let.

Čas, ki sem ga prebival na učiteljski, od leta 1931 do jeseni 1936, je bil v našem domačem kulturnem in političnem življenju podobno nemiren kakor prejšnji. Vmes so bila leta hudega unitarističnega pritiska na Slovence, godile so se take reči, kakor je bilo trganje Cankarjevega odlomka iz Kurenta iz čitanke za 2. razred gimnazije (jeseni 1933), ker se je zdel oblastnikom v Beogradu protijugoslovanski, in še dosti podobnega.

Ampak za naše učiteljske kakor da se to ni godilo. Narodnostne vzgoje naši učitelji niso poznali ali se vsaj niso hoteli ukvarjati z njo. Edino profesor za srbohrvaščino, doma z juga in goreč Jugoslovan, nas je skušal ob nekaterih priložnostih z malo uspeha pridobiti za svoje nazore. Pač pa je nasilna smrt kralja Aleksandra v Marseju (jeseni 1934) imela nekaj več posledic, tudi nekaj politične propagande med dijaki. Med drugim so oblasti v letu žalovanja za vladarjem prepovedale razne načine kratkočasje, med njimi tudi plesne tečaje. Mi smo jih imeli v petem letniku in smo se po dogovoru s plesnim učiteljem odločili, da smo jih skrivaj vseeno imeli.

Kolikor sem jaz sam čutil domovinske ljubezni, je vsa veljala slovenstvu in slovenski domovini. Mogoče se to zdi osupljivo, ko me ni nihče vzgajal k njej. A to nalogo je opravilo slovensko leposlovje. Dela domačih pisateljev, ki sem jih prebiral, še posebno Cankarjeva, kljub vsej njegovi obilni črnogledosti in kritičnosti, so bila prežeta s tolikšno mero domovinske ljubezni, da so se ob njej vnemala tudi moja čustva. Teh čustev tudi nisem skrival, vneto sem jih v razredih branil pred napadi drugače mislečih, večinoma takih, ki so za svojo domovino šteli vso Jugoslavijo.

Sem pa v skladu z duševnim razvojem, kakršen je značilen za mladostna leta, odkril tudi lepote poezije. Kar smo spoznali v šoli, namreč predvsem pesniki slovenske Moderne, mi je bilo tu izhodišče za branje po moji lastni izbiri, to pa so bili pesniki naše sodobnosti, ki so izšli iz ekspresionizma (ali vsaj istega časa) – Srečko Kosovel, Anton Vodnik, Božo Vodušek, pa tudi Alojz Gradnik in še kateri. Nekateri teh pesmi sem prebiral tolikokrat, da sem jih znal na pamet.

Vse druge pesnike pa mi je proti koncu mojega srednješolskega šolanja zasenčil Edvard Kocbek, ki je v začetku tridesetih let objavljaj svoje pesmi po revijah in leta 1934 izdal svojo prvo zbirko z naslovom Zemlja. Ta poezija me je tako prevzela, tako je ustrezala takratnemu stanju mojega duha, da sem si zaželel pismenega stika s pesnikom. Zvedel sem, da služi v Hrvaškem, pisal najbrž v zimi 1934/35 na slepo srečo na šolo v Bjelovar, pa sem dobil odgovor šele na drugo pismo, ko je bil Kocbek že v Varaždinu. Ta odgovor in še eden iz aprila 1936 sta se mi po srečnem naključju ohranila iz tistega časa. Bila sta začetek mojega druženja s Kocbekom, ki se je nadaljevalo vse najino življenje v osebnem stiku, ker je bil Kocbek jeseni 1936 premeščen na bežigrasko gimnazijo v Ljubljani. Kmalu sva se osebno seznanila, saj sem v tistem času prišel na univerzo.

Da sem mogel z učiteljsko diplomo na univerzo, je bilo pravzaprav sad srečnega steka dogodkov. Razmere so bile slabe, država ni imela dovolj denarja, da bi nameščala nove učitelje, na namestitev je bilo treba čakati po dve ali tri leta. Tedaj se je nekdo v beograjskem prosvetnem ministrstvu domislil in dosegel, da so izdali uredbo, ki je absolventom učiteljskih (samo za dobo deset let) dovoljevala vpis na univerzo, a le na pedagoški oddelek.¹ Pozneje sem videl, da je to uredbo izbrabilo le malo ljudi z učiteljsko diplomo, skoraj vsi pa so bili marksisti ali vsaj levičarsko usmerjeni. Kako so se v tem času preživljali, ni bilo znano, vsaj nekatere je gotovo podpirala partija. Z gimnazijsko maturo pa je v tistem času zašel na pedagoški oddelek le še kak posameznik.

Za svojo osebo lahko rečem, da nisem bil posebno vesel omejitve na študij pedagogike, saj bi bil recimo veliko rajši študiral jezike. A moja želja po visokošolskem študiju je bila tako velika, da sem bil zadovoljen tudi s temi napol odškrunjenimi vrati, posebno ker sem si govoril, da bom lahko študiral pač tisto, kar me bo zanimalo, tudi če iz take snovi ne bom delal izpitov.

Pred prihodom na univerzo sem si bil seveda zelo negotov, kako se bom znašel v novem okolju, ker sem slabo poznal razmere v njem. Zato mi je bilo zelo dobrodošlo, ko sem nekega dne, bilo je v juliju ali morda že v avgustu, našel nekje v tisku vabilo katoliškim dijakom, naj se zberejo na shodu, ki bo na gori Oljki v Savinjski dolini in bo trajal dva dni. To je bilo zame nekaj novega, s čimer nisem dotlej imel nobenega stika, tudi zato ne, ker je bilo pod diktaturo JNS katoliškim dijakom javno druženje onemogočeno. Vabilo je zbudilo moje živo zanimanje, priglasi sem se in se na napovedani dan znašel na gori med množico mladih ljudi, med katerimi najprej nisem videl nobenega znanca. Posameznosti s tega srečanja sem seveda v veliki meri pozabil, poglavitne reči pa so mi zaradi svoje dramatičnosti ostale v spominu.

Zborovanje je bilo na prostem, posedli smo po neravnih tleh v bližini cerkve, predavatelji pa so stali pred nami. Govorniki so bili iz različnih rodov, starejši in mlajši, med njimi so mi bili nekateri povsem neznani, druge pa sem po imenih in objavah poznal iz katoliških revij, ki sem jih prebiral. Spominjam se, da so bili vmes France Vodnik, Andrej Gosar, Stanko Gogala, Vital Vodušek in morda tudi Maks Miklavčič. Skoraj vse izmed njih sem poznal po njihovem pisanju in se razveselil srečanja z njimi.

Po dveh ali treh uvodnih pozdravih in govorih je mlajši človek, za katerega sem slišal ime Janez Ložar, predaval nekaj o Sloveniji in slovenstvu. Govoril je zelo zanosno, z močnimi čustvenimi poudarki, stvarnega pa ni povedal dosti. Nekoliko nenavadno mi je zvenelo, ko se je navduševal nad tem, kako imamo kot pobožen narod cerkvice po vseh hribih.

Prav te cerkvice so postale predmet nepričakovanega spora, ko se je o predavanju začelo razpravljanje. »Cerkvice in drugo frazarjenje« je namreč govorniku očital nekdo iz starejšega rodu (ne vem več, kdo je bil). Govoril je stvarno in mimo, zato tudi prepričljivo, sam pri sebi sem mu pritrjeval. Kritizirani Ložar pa se je divje razkačil, razpravljavcu je očital pristranost, ki da izvira iz zmedenih pogledov križarske miselnosti, ki da je anarhična in ne priznava pravih vrednot in nobene avtoritete, tudi cerkvene ne. In da je ta generacija v naše vrste vedno prinašala samo razdor, je rekel, ali vsaj nekaj podobnega. Bil je tako jezen, da se je kar penil (prvič in menda tudi zadnjič v življenju sem videl nekemu peno ob ustih).

Osupel sem poslušal ta nepričakovani spopad, ki se je vse bolj razvnel, zakaj tema dvema razpravljavcema so sledili še drugi, eni z ene, drugi z druge strani. Nič več ni šlo za slovenstvo, temveč le še za spor med dvema različnima skupinama kristjanov, od katerih so eni bili (domnevno) nedisciplinirani, že nekoliko starejši »križarji«, drugi pa mlajši ljudje, zagovorniki avtoritete in discipline. (Človek bi pričakoval prav nasprotno.) Toliko se je pač dalo razbrati iz tega prepira, ki se je presenetljivo končal s tem, da so se maloštevilni »križarji« zbrali v gručo, ki je zborovanje zapustila. Bojeviti avtoritarci so ostali sami.

¹ Vladimir Schmidt v zborniku Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani 1919–1969, Lj. 1969, na str. 211 piše, da je univerzitetni zakon 28.6.1930 določal, da smejo pedagoško skupino predmetov na filozofski fakulteti študirati absolventi učiteljskih z odlično ali prav dobro opravljenim diplomskim izpitom. – Op. uredn.

Ostala je tudi številna skupina mlajših dijakov, ki smo povečini molče in začudeno poslušali ta spor. Meni samemu je bilo kar hudo, saj so bili napadeni ljudje, ki sem jih, kolikor sem jih poznal, zelo cenil. Kaj naj bi si mislil o tem? Bil sem zbeگان. Nekdo, ki je prevzel vodstvo zborovanja, je pomirjevalno rekel, da se shod, kakor je bilo napovedano, nadaljuje še jutrišnji dan, za danes pa da je na vrsti še dvojje govorov, ki bosta zdaj sledila. Ne spominjam se več, kakšna sta bila. Potem so nas razpustili, češ da naj si poiščemo ležišča na krajih, ki so nam jih odkazali ob prihodu.

Naključje je hotelo, da sem ob iskanju prenočišča naletel kar na dva svoja znanca, ki se med seboj še nista dolgo poznala, jaz pa sem oba poznal še iz Slovenjgradca. Prvi je bil Vitko Musek, Ptujčan, ki sem ga poznal zato, ker je o počitnicah prihajal na daljše bivanje k slovenjgraškemu župniku, nekoč delujočemu v Ptuju. Drugi je bil Rudolf Čuješ, nekoč Slovenjgradčan, ker je bil njegov oče tam, mislim, finančar. Čuješ je bil malo starejši, končal je že prvi letnik prava, Musek pa je menda padel pri maturi, sicer bi bil bruc kakor jaz. Zraven njiju pa je bilo še dvojje, troje tujskih dijakov. Pridružil sem se jim, ker so imeli zasedeno prijazno sobico, kjer je bilo tudi nekaj zelo preprostih ležišč. Po nekakšni večerji – vsak je prinesel nekaj užitnega s seboj – seveda nismo takoj zaspali, temveč, razumljivo, goreče razpravljali o spopadu, ki smo ga doživeli popoldne. Na moje presenečenje in pač tudi razočaranje so bili vsi po vrsti na strani bojevitega Ložarja in njegovih somišljenikov, medtem ko so o »križarjih« ponavljali to, kar jim je očital Ložar. Čeprav sem stvari slabo poznal, sem bil vendarle prepričan, da je tu nekaj narobe. Le kaj imajo nasprotniki proti »križarjem«, ki so napisali toliko dobrih reči? (Naj o teh Ptujčanih mimogrede povem, da so prišli drugo šolsko leto na univerzo na moje začudenje povsem spreobrnjeni, kot privrženci »križarjev«, katere so poprej grajali. Menda jih je spreobrnil njihov katehet Stanko Cajnkar.)

Ko sem se toliko opogumil, da sem jim ugovarjal, se je Čuješ izkazal kot ud nove združbe, ki jo je imenoval stražarsko, jaz pa o njej nisem vedel nič. »To nič ne de,« je menil Čuješ, »to boš že vse zvedel, ko prideš na univerzo. In če nimaš stanovanja,« je rekel, »te lahko priporočim, da te sprejmejo v Cirilov akademski dom. Tam boš plačeval majhno stanarino, tudi jaz stanujem tam, tako kakor precej stražarjev, pa nas boš spoznal in videl, kakšna družčina smo. Ne bo ti žal.«

Nekako takšne so bile njegove besede, zame presenetljive, pa tudi vabljive, saj so ponujale rešitev stanovanjskega vprašanja, na katero dotlej še nisem poznal odgovora. Čuješevi nazori se sicer niso ujemale z mojimi, a nagibal sem se k sklepu, da bom pač poskusil spoznati te ljudi, pa bom šele tedaj izrekel svoje mnenje o njih.

Kakšen je bil drugi dan zborovanja, ne vem več, vsekakor je minil brez sporov, saj motivcev ni bilo več tam, lahko smo poslušali še nekaj govorov in se potem mirno razšli vsak na svoj dom.

Nekoč med preostankom počitnic sem naredil, kakor mi je bilo svetovano, poslal sem prošnjo za sprejem v Cirilov dom in dobil odgovor, da sem sprejet. Tako sem se nekega septembrskega dne vselil v dom, ki stoji še danes, seveda pa služi drugim namenom. Stavba se je držala tedanje Ljudske kuhinje in je imela lepe sobe, če se prav spominjam, smo prebivali v njih po dva, vendar ne vem več za svojega sostanovavca.

Ko sem se nekoliko razgledal in spoznal nekatere stanovavce, sem videl, da je dom »stražarski«, čeprav so v njem stanovali tudi nekateri drugače misleči (vendar vsi katoliški). Enega izmed tistih drugih, pisal se je Janez Erjavec, so mi z nekakšnim ponosom pokazali kot enega vodilnih iz »tretje skupine«, kakor so tedaj pravili tistim, ki niso bili ne mladci ne stražarji. Da imajo takšnega človeka v domu, naj bi dokazovalo, da so strpni in širokosrčni.

Vse te reči so bile meni, podeželanu, spočetka španska vas. Čez kak mesec ali dva pa sem že vedel, kdo je kdo. Mladci in stražarji, oboji so bili goreči kristjani in hudi nasprotniki marksistov (imenovanih »levičarji«), ki so nekaj zadnjih let imeli nemalo privržencev tudi v katoliških akademskih društvih, dokler jih niso mlajši nasledniki pregnali. Mladci (s celotnim imenom mladci Kristusovi) so se zbirali na gimnazijah pod vodstvom profesorja Ernesta Tomca, seveda pa so v tistih letih že prihajali na univerzo. Imeli so zelo stroga pravila, tako da so živeli skoraj asketsko življenje. Na univerzi so njihovi vlogi podobno imeli »stražarji«, ki jih je zbiral profesor

teologije dr. Lambert Ehrlich. Bili so bolj posvetni od mladcev in bolj usmerjeni v politiko. Oboji so se potegovali za to, da bi njihova organizacija dobila vlogo zelo pomembne Katoliške akcije (organizacije laikov za sodelovanje v apostolskem delu Cerkve). Škof Rožman je dolgo omahoval med obojimi in se naposled odločil za mladce. To je imelo v katoliškem taboru pomembne posledice, ki pa jih tu ne utegnem razlagati. Stvari so v literaturi že nekoliko obdelane.

Vsaka teh skupin je seveda želela pritegniti v svoje vrste novince, ki so prihajali na univerzo. V Cirilovem domu nas je bilo nekaj brucev in kmalu so nas številčno prevladujoči stražarji začeli vabiti medse, tudi na svoje sestanke, da bomo spoznali, kakšna organizacija da so. Lahko rečem, da me je izkušnja na gori Oljki naredila nezaupljivega in previdnega. Na nekaj teh sestankov sem sicer šel, a kar sem tam videl in slišal, me je prej kakor pridobilo odbilo od njih. Dobil sem vtis, da je njihovo krščanstvo nekakšna bojovita zvrst, ki bi svoje nauke rajši širila z ognjem in mečem kakor z oljčno vejico. Njihov družbeni ideal je bil zelo podoben italijanskemu korporativizmu in njihove simpatije so veljale generalu Francu v Španiji in napol fašističnemu Degrellu v Belgiji. Poleg mene sta na te sestanke nekajkrat šla še dva bruca, in ko smo se nekoč pogovorili o teh rečeh, smo bili vsi trije enotnih misli, da v takšno združbo ne gremo.

Nekega dne so nas stražarski vodje čisto uradno povabili, naj vstopimo v njihovo društvo – treba se je bilo odločiti. Odgovora, ki smo jim ga dali, prav gotovo niso pričakovali. Napisal sem izjavo, da v Stražo ne mislimo vstopiti, in navedel tudi razloge za to. Potem smo se vsi trije podpisali.

Pozneje sem si večkrat predstavljal, kako razočarani so morali biti stražarji, ko so dobili naše pismo. Namesto da bi dobili tri nove ude, so dobili pismo, ki jih je črnilo in jim očitalo vse mogoče. Tega razočaranja pa vsaj tisti, ki so stanovali z nami v domu, niso pokazali, le ta ali oni je kdaj v pogovori z nami izrekel kako pikro. Mislil sem, da sem jih krivično sodil, da le niso takšni, kakor sem mislil. No, bilo je vendarle malo drugače. Ob polletju je bilo treba vnovič vložiti prošnjo za sprejem v Cirilov dom, in na svojo vlogo sem dobil odklonilen odgovor. (Moja tovariša ne, ker sem očitno veljal za avtorja tistega pisma in glavnega krivca.)

Kaj zdaj? Na lepem sem se sredi šolskega leta znašel na cesti – kje naj si najdem sobo, ki ne bi bila predraga? Po naključju sem o svoji zadregi spregovoril kolegu na univerzi in ta mi je svetoval, naj naredim prošnjo za Oražnov dom. Dom je brezplačen, sicer namenjen študentom medicine, a teh je premalo in uprava jemlje v dom tudi druge študente. V prošnji naj razložim svojo stisko, gotovo me bodo sprejeli.

Zares so me vzeli in s tem za vsa leta mojega študija rešili moje stanovanjsko vprašanje, zakaj kdor je bil sprejet v dom, je navadno tudi ostal v njem. Povrhu sem že drugo leto dobil tudi brezplačno hrano, ki jo je dajala uprava Oražnove ustanove. Dobivali smo listke za menzo na Miklošičevi ulici, ne spominjam se več, ali so veljali za kosilo ali za večerjo ali za oboje.

Seveda dom kot Oražnova zapuščina ni bil ravno idealen za študentski dom. Sobe so bile velike, po večini za štiri ali za tri ljudi, le na vrhu je bilo nekaj manjših za tiste, ki so »študirali« za kak končni izpit. V večjih sobah je bilo dosti nemira, študenti smo motili drug drugega, in če si se hotel res učiti, si se moral kam umakniti, recimo v veliko čitalnico Univerzitetne knjižnice.

Ampak njegova velika prednost in vrednost je bila ta, da je z brezplačnim stanovanjem in (polovično) hrano človeku dajal svobodo in samostojnost – od nikogar nisi bil odvisen. Šele v poznejšem času sem spoznal, koliko je bilo to vredno.